STANOVSKA DRUŠTVA KOT SKUPNOST – MED ZNANOSTJO, STROKO IN LJUBEZNIJO

Uvod v okroglo mizo

Strokovni članek | 1.04
Datum prejema: 24. 4. 2026

Izvleček: Prispevek poudarja pomen društev kot oblike prostovoljnega povezovanja ljudi z namenom soustvarjanja vključujočih skupnosti, razvijanja skupnih kulturnih praks, socialnih odnosov, izobraževalnih dejavnosti ter varovanja človekovih pravic. Avtorica predstavi pregled razvoja društev od cehovskih organizacij do sodobnih nevladnih organizacij in sklene z mislijo, da morajo tudi stanovska društva, ki povezujejo posameznike na podlagi skupnih interesov, znanja in poklicnih identitet, ostati prostor dialoga, medsebojne pomoči ter povezovanja znanosti, stroke in potreb lokalnih skupnosti.

Ključne besede: društva, prostovoljstvo, skupnost, etnologija, strokovna združenja

Abstract: This article highlights the importance of associations as a form of voluntary social organization that brings people together with the aim of co-creating key community activities, developing collective cultural practices, social relations, educational activities, and safeguarding human rights. The author provides an overview of the development of associations, from guild organizations to contemporary non-governmental organizations, and concludes that membership-based associations—which connect individuals on the basis of shared interests, knowledge, and collective identities—remain important spaces for dialogue, mutual support, and for linking knowledge, expertise, and the needs of local communities.

Keywords: associations, volunteering, community, ethnology, professional associations

V Sloveniji je registriranih več kot 27.400 nevladnih organizacij, med katerimi je nekaj več kot 83 odstotkov društev, okoli 15 odstotkov (zasebnih) zavodov in manj kot odstotek ustanov (CNVOS 2026). Statistično to pomeni, da imamo v Sloveniji eno nevladno organizacijo na 75 prebivalcev, kar nas uvršča med države z zelo razvejano mrežo nevladnih organizacij. Društva, združenja, zasebni zavodi in ustanove oziroma fundacije predstavljajo pomemben temelj civilne družbe. Opravljajo številne naloge na vseh področjih življenja – od sociale, kulture, športa, zagovorništva, ekologije in zdravja do civilne zaščite. V veliki meri jih soustvarjajo prostovoljci, ki z entuziazmom, ljubeznijo in številnimi odrekanji delujejo v dobro skupnosti (Ministrstvo za javno upravo 2025). Kot določa 42. člen Ustave Republike Slovenije, je svoboda združevanja temeljna človekova pravica (URS 1991). Ljudje smo socialna bitja ter potrebujemo druženje in povezovanje. Prav zato je velika vrednota, da lahko s skupnimi močmi soustvarjamo bolj vključujoče skupnosti, razvijamo njihovo kulturo, socialne odnose, izobraževalne prakse ter varujemo delavske in človekove pravice. V tem kontekstu imajo pomembno vlogo tudi stanovska društva, ki povezujejo posameznike na podlagi skupnih interesov, znanja in poklicnih identitet ter soustvarjajo prostor med znanostjo, stroko in predanostjo skupnosti. Vendar, ali se tega dovolj zavedamo?

Združevanje ljudi zaradi podobnih interesov in namenov je zelo star pojav, ki je prve pravne podlage dobil z nastankom nacionalnih držav v 18. in 19. stoletju. Pravnik in zgodovinar Rudolf Andrejka (1880–1948) je leta 1928 društva opredelil kot »prostovoljne in stalne združitve več oseb, ki želijo doseči določen, skupen in prostovoljno izbran cilj s trajnim delovanjem, ki temelji na določenih pravilih; društvo vodi enotno vodstvo, ki se mu članstvo podreja« (Andrejka 1928: 10).

Prve oblike stanovskega povezovanja lahko prepoznamo v cehovskih organizacijah, ki so se sprva razvile iz cerkvenih bratovščin v 14. stoletju, kasneje pa v cehe kot združenja rokodelcev v mestih in trgih. Kot poudarja etnologinja Ljudmila Bras (1988–1998), so bili cehi močna stanovska institucija, ki ni obvladovala le strokovnega in poklicnega, temveč tudi zasebno življenje svojih članov. V okviru cehov so člani izpolnjevali verske dolžnosti, hkrati pa je ceh vzpostavljal jasna pravila vedenja in moralne norme. Prepovedoval je prešuštvovanje, pijančevanje, preklinjanje, pretepanje, kartanje in obrekovanje. Cehovska pravila so tako urejala skupnostno življenje – danes bi rekli, da so vzpostavljala temeljne vrednote skupnosti. Hkrati pa ceh ni bil zgolj nadzorni mehanizem, temveč tudi prostor skrbi in solidarnosti. Skrbel je za obolele in oslabele člane, podpiral njihove družine ter vzpostavljal sistem medsebojne pomoči. Spore so reševali znotraj ceha, pravila pa so bila skrbno hranjena v cehovskih skrinjah – simbolu skupne odgovornosti in zaveze (Bras 1988–1990). Kaj od tega velja danes izpostaviti? Postavljanje temeljnih pravil skupnostnega življenja, medsebojno pomoč, nadzor, pa tudi sočuten odnos

* Jasna Fakin Bajec, dr. etnologije, znanstvena sodelavka, docentka, Inštitut za kulturne in spominske študije ZRC SAZU in Fakulteta za humanistiko, Univerza v Novi Gorici; jasna.fakin@zrc-sazu.si

do članov in njihovih družin – predvsem pa solidarnost. Cehovske organizacije tako lahko razumemo kot pomembno zgodovinsko podlago današnjih stanovskih društev.

V predmarčnem obdobju so ljudje začeli vlogo državne oblasti pri nastajanju društev izraziteje zaznavati šele tedaj, ko so ta društva pridobila večji družbeni vpliv in postala sumljiva absolutistični oblasti. Vladar si je prizadeval za nadzor nad njihovim delovanjem, zato je uveljavil pravico do potrjevanja društvenih pravil. Prve predpise o ustanavljanju zasebnih društev je avstrijska država sprejela leta 1843. V tem času so nastajala predvsem kmetijska, industrijska in obrtna društva, pa tudi muzejska, znanstvena, filharmonična ter druga tematsko raznolika združenja. Pomembno je poudariti, da v predmarčni dobi še niso poznali političnih društev (Marušič 1999: 164). Znano je, da so se že leta 1821 v Ljubljani začele priprave na ustanovitev muzejskega društva, ki je bilo nato uradno ustanovljeno leta 1839. Leta 1843 so sledila še Zgodovinsko društvo za Kranjsko, Zgodovinsko društvo za Štajersko in Zgodovinsko društvo za Koroško. Ta društva so sestavljali ljubitelji in podporniki raziskovanja zgodovine posameznih dežel – pripadniki plemstva, uradništva, trgovcev ter izobražencev nemškega in slovenskega rodu (Janša - Zorn 1968). Ob tem velja opozoriti, da so se različne oblike druženja, zlasti kulturne in znanstvene, pojavljale že pred 19. stoletjem. Značilen primer je Zoisov krožek na Kranjskem, ki je združeval razsvetljence in ustvarjalce razsvetljenskega duha. Prav v 19. stoletju, v času vzpona meščanstva, pa so društva doživela izrazito preobrazbo in dobila vlogo središča družbenega, kulturnega in strokovnega delovanja (Ličen 2023: 32). Ta preobrazba ni prinesla le institucionalnega razvoja, temveč tudi spremembo v načinih pripadanja, sodelovanja in oblikovanja skupnostnih identitet.

Z revolucionarnim letom 1848 je prišlo na področju ustanavljanja društev do pomembnih sprememb. Ustavni zakoni so prvič vsebovali določbe o pravici do združevanja in odpravi cenzure, kar je omogočilo večjo svobodo delovanja ter pospešilo nastanek številnih novih organizacij (Marušič 1999: 164). V tem obdobju so začela nastajati politična, narodna in narodnoobrambna, izobraževalna, kulturno-prosvetna, umetniška, znanstvena, delavska ter humanitarna društva, pa tudi telovadne in športne organizacije.

Med prvimi slovenskimi političnimi pobudami je bilo društvo Slovenija, ki so ga leta 1848 na Dunaju ustanovili slovenski izobraženci. V njegovem okviru so oblikovali program Zedinjene Slovenije, v katerem so zahtevali združitev slovenskih dežel in enakopravnost slovenskega jezika. Ta program je postal temelj slovenskega narodnopolitičnega gibanja v naslednjih desetletjih (Prunk 1986; Grafenauer idr. 1995). Po marčni revoluciji leta 1848 so se ljudje začeli združevati tudi v okviru čitalnic, taborskega gibanja in telovadno-športnih društev.

Z uvedbo absolutizma leta 1851 in s sprejetjem patenta o društvih je bilo njihovo delovanje znova močno omejeno. Društva so morala pridobiti dovoljenje vladarja oziroma notranjega ministra, s čimer se je uveljavil tako imenovani koncesijski sistem (Marušič 1999: 164). Tako kot v predmarčnem obdobju politična društva tudi v času absolutizma niso bila dovoljena.

Po padcu absolutizma in objavi februarskega patenta leta 1861 je ponovno prišlo do delne sprostitve in lažjega ustanavljanja društev. Društvena zakonodaja se je močno sprostila, organiziranje ljudi pa je dobilo poseben pomen pri razvoju družbenopolitičnih in kulturnih procesov (Marušič 1999: 179). Nastajala so društva, ki so pomembno prispevala k oblikovanju narodne zavesti in kulturne identitete. Ob tem je treba poudariti, da so bili vodilni družbeni sloji na današnjem slovenskem prostoru večinoma nemškega porekla, medtem ko je bilo kmečko in delavsko prebivalstvo pretežno slovensko. Ta razlika je ustvarjala napetosti, hkrati pa tudi močno motivacijo za krepitev nacionalne povezanosti in kulturnega delovanja. V tem kontekstu so pomembno vlogo odigrala tudi planinska in olepševalna društva, ki so nastajala tako iz odpora proti ponemčevanju simbolov današnjega slovenskega ozemlja kot tudi iz veselja do planin, lastnih krajev in narave.

Za razumevanje razvoja stanovskih društev je treba omeniti tudi delavska društva, ki so začela nastajati po letu 1861. Prvo tovrstno društvo – izobraževalno društvo tiskarjev v Ljubljani – je bilo ustanovljeno februarja 1868, februarja 1870 pa mu je sledilo še delavsko izobraževalno društvo. Ker se splošna društva niso smela ukvarjati s politiko, so se pogosto imenovala izobraževalna. Njihov namen pa je bil jasno opredeljen – braniti in pospeševati duhovne in gmotne koristi delavskega stanu. Kot poudarja zgodovinarka Daša Tepina, je bila dejavnost teh zgodnjih delavskih združenj zelo spremenljiva; obdobja stagnacije so se izmenjevala z obdobji izrazite organizacijske živahnosti (Tepina 2022).

Na drugi strani so v večjih mestih nastajala meščanska društva. Kot izpostavlja antropologinja Daša Ličen v monografiji *Meščanstvo v zalivu: društveno življenje v habsburškem Trstu* (2023), je bilo članstvo v najrazličnejših društvih (veslaških, pedagoško-didaktičnih, arheoloških, gledaliških in drugih) osrednji del meščanskega načina življenja. Za razliko od druženj v 18. stoletju se je meščanstvo v 19. stoletju začelo zbirati v javnih prostorih, kjer so o skupnih interesih razpravljali enakopravno; pomembno ni bilo, kdo govori, temveč kaj je kdo povedal. Ko poudarja Ličen (2023: 32), so se društva tako uveljavila kot ključne institucije javne sfere ter družabnega in političnega življenja. Delovala so kot vozlišča družbenega življenja, kjer so člani sklepali nova poznanstva, izmenjevali ideje in preživljali čas v družbi podobno mislečih. Hkrati so predstavljala pomemben vir socialnega in kulturnega kapitala, saj so omogočala vzpostavljanje mrež, ki so bile ključne tudi za poklicno in osebno uve-

ljavitev posameznikov. Društva so tako pomembno prispevala h krepitvi socialnega tkiva in kulturnega kapitala skupnosti (Ličen 2023: 33).

Tako na primer v času med prvo in drugo svetovno vojno na Primorskem beležimo izrazit porast prosvetnih in olepševalnih društev (Fakin Bajec 2011a). To na eni strani kaže, da je bil turizem prepoznan kot pomemben prostor gospodarskega razvoja, na drugi strani pa, da so društva postala ključni nosilci ozaveščanja o pomenu izobraževanja, slovenskega jezika, literature, dramske umetnosti, petja in recitacij. S prihodom fašizma so bila društva sicer prepovedana, vlogo nosilcev kulture in jezika pa so prevzele Marijine družbe in druge cerkvene organizacije. Te so v težkih razmerah ohranjale nacionalno zavest ter omogočale nadaljevanje kulturnega delovanja (Fakin Bajec 2011b). Drugod po Sloveniji je društveno življenje do druge svetovne vojne cvetelo – od kulturnih in športnih društev do stanovskih in strokovnih združenj, ki so postavljala temelje za oblike delovanja, kakršne poznamo danes.

Socialistična revolucija in sprememba družbenega sistema sta za nevladne organizacije prinesli prelom, v marsičem pa tudi zaton njihovega neodvisnega delovanja. Za politično oblast so društva predstavljala potencialno nevarnost, saj so lahko delovala kot prostor neodvisnega združevanja in izmenjave idej. Zato je bilo njihovo delovanje omejeno in strogo nadzorovano, večinoma na lokalni ravni (Gabrič 1999: 116; Kolarič, Črnak-Meglič in Vojnovič 2002; Vodopivec 2006: 423–424). V tem okviru so prevladovala predvsem društva, povezana z varnostjo prebivalstva in športom (npr. gasilska, planinska, kulturna in rekreativna društva, med njimi Društvo Partizan), pa tudi turistična društva, medtem ko so številne druge funkcije postopoma prevzemale javne ustanove.

Pomembnejši premik je prinesla ustava iz leta 1974, ki je prvič po vojni omogočila relativno široke možnosti za ustanavljanje prostovoljnih organizacij in društev (Kolarič, Črnak-Meglič in Vojnovič 2002; Mevlja in Kavčič 2012). Kljub temu država njihovega delovanja ni sistematično podpirala, zato so organizacije večinoma ostajale majhne, slabo profesionalizirane in z omejenimi možnostmi razvoja.

Število društev je v naslednjih letih vztrajno naraščalo in začeli so se oblikovati temelji civilne družbe, ki je v naslednjem desetletju prerasla v pomembno gibanje družbenih sprememb. V 80. letih 20. stoletja so se oblikovala različna družbena gibanja (mirovno, ekološko, feministično, duhovno, subkulturno ipd.), ki so poleg političnega delovanja delovala tudi v obliki delovnih skupin znotraj različnih organizacij (npr. mladinskih političnih organizacij). Civilna družba se je v tem obdobju uveljavila kot alternativa uradni politični strukturi (Mevlja in Kavčič 2012). V tem družbenem in političnem kontekstu so se v 70. in 80. letih 20. stoletja ponovno krepile tudi oblike stanovskega in strokovnega združevanja. Tovrstna združenja so se uveljavljala kot prostor strokovnega dialoga, izmenjave znanja ter varovanja strokovne integritete. Med njimi ima posebno mesto Slovensko etnološko društvo, ustanovljeno leta 1975, ki je povezalo generacije etnologov in kulturnih antropologov ter pomembno prispevalo k razvoju stroke.

Po ocenah različnih virov (npr. CNVOS 2026; SURS 2023) je danes v Sloveniji približno tretjina prebivalstva vključena v delovanje nevladnih organizacij oziroma prostovoljnih dejavnosti, ki delujejo na vseh področjih, kjer se pojavljajo skupni interesi ali potrebe lokalnega okolja – torej tam, kjer ne gre za gospodarsko oziroma pridobitno dejavnost, temveč za javno korist in skupno dobro. Te organizacije delujejo na področjih, na katerih državi ne uspe ali ne zmore sama zagotoviti vsega, kar ljudje potrebujemo za varno, kakovostno in dostojno vsakdanje življenje, pa tudi tam, kjer določene potrebe ostajajo nevidne, politično nepomembne ali zunaj institucionalnih oblik skrbi. Pri nas ločujemo društva s statusom delovanja v javnem interesu in tista, ki delujejo predvsem na ravni lokalnih pobud in potreb. A bistvo ostaja enako – gre za prostore, kjer se ljudje združujejo, sodelujejo in gradijo skupnost.

Tudi člani Slovenskega etnološkega društva pri tem nismo izjema. S svojim delom se pogosto vključujemo v podporo lokalnim društvom, sodelujemo z njimi, jih spodbujamo in učimo. Naše temeljno poslanstvo je delo z ljudmi – razumevanje njihovega načina življenja in kulture, pomoč pri razvijanju in varovanju kulturne dediščine ter opolnomočenje in izobraževanje javnosti. Kot člani stanovskega društva in del znanstvene skupnosti moramo biti do lokalnih društev in njihovih praks kritični, a hkrati razumevajoči. Naše poslanstvo ni negodovanje, temveč razumevanje, povezovanje in pomoč. Postati moramo most med državo in življenjem v lokalnem okolju, med strokovnostjo in človečnostjo. To še posebej velja na področju kulturne dediščine, kjer v okviru številnih evropskih, občinskih in ministrskih projektov pogosto prihaja do zlorabe tradicije za neoliberalne in gospodarske cilje. Zato se pridružujem misli Gorana Forbicija, direktorja CNVOS, krovne mreže slovenskih nevladnih organizacij, ki poudarja, da je motiv ljudi za ustanovitev društva praviloma početi nekaj, kar ni koristno le zanje, temveč tudi za druge. Ker je največ slovenskih nevladnih organizacij prav društev, želijo to početi skupaj – z drugimi. V tem smislu so društva in nevladne organizacije temelj družbene povezanosti. Če nas sodobni trg in kapitalistični sistem vse bolj individualizirata, potem ravno društva ohranjajo prostor skupnosti, solidarnosti in sodelovanja. So prostor, kjer se srečujejo ljubezen, strpnost, znanost in praksa. In prav v povezovanju znanja, stroke in človečnosti je smisel naših stanovskih društev. Za ljudi. Z ljudmi. Med ljudmi.

Literatura in viri

ANDREJKA, Rudolf: *Društveno pravo v Sloveniji*. Ljubljana: samozaložba, 1928.

BRAS, Ljudmila: Rokodelstvo in obrt: Sprehod skozi čas. *Slovenski etnograf* 33/34, 1988–1990, 207–246.

CNVOS: Število NVO. Center za informiranje, sodelovanje in razvoj nevladnih organizacij; https://www.cnvos.si/nvo-sektor-dejstva-stevilke/stevilo-nvo, 23. 4. 2026.

FAKIN BAJEC, Jasna: *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine: Kraševci med tradicijo in izzivi sodobne družbe*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011a. DOI: 10.3986/9789612543433.

FAKIN BAJEC, Jasna: Življenje in delo duhovnika Bogumila Němca v župniji in dekanijskem uradu Komen v letih 1922–1931. *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici* 8, 2011b, 11–16.

GABRIČ, Aleš: Slovenska kultura v drugi Jugoslaviji. V: Ervin Dolenc, Bojan Godeša in Aleš Gabrič (ur.), *Slovenska kultura in politika v Jugoslaviji*. Ljubljana: Modrijan, 1999, 115–126.

GRAFENAUER, Bogo idr. (ur.): *Slovenci in država: Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995.

JANŠA-ZORN, Olga: Zgodovina turizma na Slovenskem. *Turistični vestnik* 1, 1968, 26.

KOLARIČ, Zinka, Andreja Črnak-Meglič in Maja Vojnovič: *Zasebne neprofitno-volonterske organizacije v mednarodni perspektivi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2002.

LIČEN, Daša: *Meščanstvo v zalivu: Društveno življenje v habsburškem Trstu*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2023.

MARUŠIČ, Branko: Pregled društvene dejavnosti v Avstrijskem primorju (1848–1918). *Annales. Series historia et sociologia* 9/16, 1999, 163–192.

MEVLJA, Bojan in Klemen Kavčič: *Strateški razvoj nevladnih organizacij v Sloveniji: Strategija sistemskega razvoja nevladnih organizacij*. Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za management, 2012.

MINISTRSTVO ZA JAVNO UPRAVO: Nevladne organizacije. Gov.si, 17. 11. 2025; https://www.gov.si/teme/nevladne-organizacije, 23. 4. 2026.

PRUNK, Janko: *Slovenski narodni programi: Narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945*. Ljubljana: Društvo 2000, 1986.

SURS – Statistični urad Republike Slovenije: Prostovoljsko delo opravilo več kot pol milijona prebivalcev Slovenije, 6.9.2023; https://www.stat.si/StatWeb/news/Index/11333, 4. 6. 2026.

TEPINA, Daša: *Revolucionarne utopije: Anarhizem v praksah in teorijah*. Maribor: Aristej, 2022.

URS – Ustava Republike Slovenije. Uradni list RS 33, 28. december 1991.

VODOPIVEC, Peter: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: Slovenska zgodovina od konca 18. do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.